

Brázdil, Jan

Proč Slunce svítí a hřeje? Epikúros: Lehký výklad pro lehký život

Studia philosophica. 2024, vol. 71, iss. 1, pp. 65-73

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPH2024-1-7>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80360>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20240822

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Proč Slunce svítí a hřeje? Epikúros: Lehký výklad pro lehký život

Why Does the Sun Shine and Warm? Epicurus: An Easy Interpretation for an Easy Life

Jan Brázdil

Další filosofickou školou, u které budeme hledat odpovědi na otázky po teple a svitu Slunce, je epikúreismus. Zaměříme se přitom na tři patrně nejspolehlivější zdroje informací týkající se této helénistické tradice, a to dva Epikúrovy dopisy a spis *O přírodě* od Tita Lucretia, který Epikúrovo učení reinterpretuje v podobě básně. Vedle těchto textů samozřejmě nahlédneme i do nepřeborného množství zlomků vycházejících z nedochovaných Epikúrových děl (nebo alespoň tomuto mysliteli připisovaných) a děl antických i pozdějších komentátorů.

Jako i u jiných filosofických škol a myslitelů bude také v tomto případě naše hledání poněkud specifické. Navzdory většímu počtu dochovaných nepřímých zlomků lze v tomto případě zapochybovat o jejich informační hodnotě, při jejich studiu totiž zjistíme, že relativně velká část z nich je vůči Epikúrově učení laděna zvláště kriticky. Neshovívavý postoj těchto autorů může samozřejmě vyvolat otázky po tom, zda kritizované teze nezjednodušili a nekreslili, zda si poněkud neulehčili práci na úkor věrohodnosti své kritiky.

Na druhé straně nám naše pátrání po odpovědích neulehčí ani dochované Epikúrovy texty, které pro svou povahu jako by postrádaly v některých momentech důslednost, na jakou jsme byli zvyklí u předsókratovských myslitelů. Ve svých dvou dopisech, jejichž záměrem je pouze stručné a přehledné shrnutí, nikoli detailní a vyčerpávající pojednání problematiky, totiž Epikúros cílí v první řadě na spokojený život. Bádání o nebeských jevech a fyzice mu obecně slouží především k tomu, abychom se vyhnuli strachu z bohů a ze zdánlivě nevypočitatelnosti jevů kolem nás, ale také dogmaticnosti konkurujících výkladů.

DL X, 85

Cílem poznání úkazů na nebi [...] není nic jiného než duševní klid a bezpečná jistota, právě tak jako při ostatním bádání.¹

DL X, 79

Pokud však jde o to, co spadá do pouhého pozorování západu, východu, slunovratu, zatmění a příbuzných jevů, nepřispívá poznání jich již ničím k blaženosti, nýbrž ti, kdo jsou znalí těchto jevů, neznají však přirozenou podstatu jich a nejhlavnější příčiny, mají stejně strach, jako kdyby se nebyli nic o nich dověděli [...].²

Zda jde o spolehlivý způsob jak dojít duševního klidu, nechme stranou. Vedle toho Epikúros přiznává, že poznání nebeských jevů není věc zrovna snadná, neboť o pohybech a změnách na nebi, myšleno mimo naši Zemi, nemáme jasná a bezprostřední smyslová data. Nevyhneme se prý proto analogiím a odvozením z jevů, které se dějí na Zemi. Každý výklad je přitom dle Epikúra dobrý natolik, do jaké míry neodporuje našemu smyslovému vnímání.

DL X, 86

Ale při úkazech na nebi tomu tak není; ty připouštějí jak několikerou příčinu svého vzniku, tak několikeré určení své podstaty, shodné se smyslovými vjemy.³

DL X, 87–88

Znaky pro výklad toho, co se děje nad námi ve vzduchu, poskytují nám některé ze zjevů kolem nás, jež lze pozorovat, jak se dějí, kdežto zjevy na nebi nikoli; ty se totiž mohou uskutečňovat několikerým způsobem.⁴

Z takovéto výchozí badatelské pozice, která zajisté budí dojem určité rezervovanosti vůči bádání o nebi, by se mohlo zdát, že Epikúros si nekladl za cíl obšírněji prozkoumat nebeské jevy. Tak tomu ale není, nelze říct, že by při zkoumání přírody alibisticky rezignoval na hledání jediné pravdy, ve svých úvahách nebyl patrně o nic méně důsledný než mnozí jeho předchůdci, ob-

1 DIOGENÉS LAERTIOS. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Překlad Antonín KOLÁŘ. Pelhřimov: Nová tiskárna 1995, s. 408.

2 *Tamtéž*, s. 406.

3 *Tamtéž*, s. 408.

4 *Tamtéž*, s. 408–409.

sah nám dochovaných textů je ovšem věrný jejich záměru a Epikúrovu přesvědčení o podmínění úvah o fyzice cílům etiky a jeho důvěře ke smyslovému vnímání.

Ohnivě Slunce

Hledání skutečné povahy Slunce bychom mohli začít u kosmogonie, tedy i u počátků našeho světa. U Plútarcha skutečně nalezneme výklad vzniku světa, který připisuje Epikúrovi (viz *De placitis philosophorum*, I 4 p. 289 d).⁵ Tento text se ale nezdá být příliš věrohodný, neboť se obsahem i způsobem výkladu jen velmi málo shoduje s výklady týkajícími se nebeských těles, se kterými se setkáme v dochovaných dopisech. A i když je možné, že se Plútarchos odkazuje na jiné, nedochované Epikúrovo pojednání, které se dopisům vzdaluje, ponechme tento zlomek už pro tuto jeho ojedinelost stranou. Přesvědčivější interpretaci snad nalezneme v několika verších pátého zpěvu Lucretiova díla a v pár řádcích dopisu Hérodotovi (viz *DL X*, 73–74). Ani tyto pasáže pro nás však nebudou příliš užitečné, protože téměř nijak nepřispívají k odpovědím na naše otázky týkající se Slunce.

O vzniku Slunce se však dozvídáme i v dopisech, jejichž autorem Epikúros pravděpodobně skutečně byl. Kromě popisu tradičního atomistického víření atomů je pozornost věnována i samotnému složení Slunce. To je tvořeno substancemi větrné či ohnivě přirozenosti.

DL X, 90

Slunce, měsíc a ostatní hvězdy nevznikly samostatně a nebyly teprve později pojaty do světa, nýbrž utvářely se hned od počátku a vzrůstaly přibýváním a vířením jakýchsi jemně složených částic povahy buď větrné, nebo ohnivě nebo obojí zároveň; neboť i tak nám to vnuká smyslové vnímání.⁶

Žádné atomy ovšem nejsou samy o sobě ohnivě, neboť obdobně jako u starších atomistů mají i zde atomy pouze několik základních vlastností, a těmi jsou velikost, tíže a tvar. Další jejich vlastnosti, stejně jako vlastnosti výsledných složenin, vycházejí právě z těchto tří. „Ohnivá přirozenost“

5 EPIKÚROS. *O šťastném životě*. Překlad Miloslav OKÁL. Bratislava: Pravda 1989, s. 202–203.

6 DIOGENÉS LAERTIOS. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Překlad Antonín KOLÁŘ. Pelhřimov: Nová tiskárna 1995, s. 410.

některých substancí tedy patrně spočívá v tom, že je jejich primární vlastnosti jaksi předurčují k tomu, aby se staly základní složkou specifické složeniny, kterou nazýváme oheň.

DL X, 54

Dále je třeba se domnívat, že atomy nemají žádnou jinou vlastnost smyslových jevů kromě tvaru, tíže, velikosti a toho, co je nutně spojeno s tvarem.⁷

DL X, 115

[...] tím, že se spojí atomy schopné utvořit oheň, přičemž vznikne stejnorodá látka, schopná tohoto účinku [...].⁸

Dále pak vzhledem k tomu, jakým způsobem Epikúros přistupuje k vysvětlení nebeských jevů, tedy že hledá pravdu (popř. smyslům neodporující tvrzení) o nebeských tělesech v analogiích k jevům pozemským, bude podle něj patrně Slunce tvořeno stejnými složeninami, tedy stejným ohněm, jako např. pozemský oheň v krbu.

DL X, 98

[...] jako pozorujeme i kolem nás některé podobné děje, s nimiž ve shodě je nutno vykládat i o úkazech na obloze.⁹

DL X, 91

[Slunce je tak velké, jak se jeví.] Neboť takto posuzujeme podle smyslového vnímání i ohně zde na zemi, jež pozorujeme zdálky [...].¹⁰

Tímto je, zdá se, pro Epikúra v dopisech vyřešena hlavní otázka týkající se Slunce. Není ničím nadpřirozeným, a už vůbec ne bohem, kterého bychom se museli bát, je prostým ohněm, který dobře známe. Epikúros se následně věnuje i dalším jevům spojeným se Sluncem, jako je jeho východ a západ a pohyb po nebi. Nabízí většinou vícero vysvětlení, která neodporují našim smyslům ani běžnému chování ohně. Zajímavé pro nás může ještě být objasnění střídání teplot. Sice jen krátce, ale i tak Epikúros nastiňuje v antice

⁷ *Tamtéž*, s. 401.

⁸ *Tamtéž*, s. 416.

⁹ *Tamtéž*, s. 412.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 410.

často se opakující obraz ohnivého Slunce, které je živeno vlhkostí přicházející k němu ze Země. Spalující vedra pak nejsou trestem božského nebeského tělesa, ale přirozeným chováním ohně, který se natahuje pro potravu.

DL X, 93

[...] za nejprudšího žáru, ježto oheň stále postupuje jakoby za potravou na další a další místa.¹¹

Vnímání a svit Slunce

Přejdeme ale od tohoto vcelku obecného vymezení Slunce jako ohnivého tělesa k vysvětlení na úrovni atomů. Zde si už nevystačíme s každodenní zkušeností, musíme přistoupit na spekulaci, která ovšem neodporuje tomu, co kolem sebe vidíme. Podobně jako starší atomisté staví i Epikúros naše vnímání na odlučování velmi tenkých a řídkých atomárních vrstev z vnímaného předmětu a jejich dopadání na naše smyslové orgány, které zase svým specifickým atomárním složením dokáží tyto jemné složeniny vnímat jako smyslová data.

DL X, 46

A dále, jsou též obrysy věcí, jež mají stejný tvar jako pevná tělesa, ale velmi se liší jemností složení od vnímaných předmětů.¹²

DL X, 49

Je pak třeba si také myslet, že vidíme a v mysli pojmáme podoby vnějších předmětů, vstupuje-li z nich něco do nás. Neboť vnější věci by nemohly vtisknout v nás svou přirozenou barvu a podobu ani pomocí vzduchu mezi námi a jimi, ani pomocí paprsků nebo nějakých výronů, šířících se od nás k nim tak, jako když jakési obrázky vstupují od věcí k nám v přiměřené velikosti do zraku nebo do mysli [...].¹³

Lze takto svit Slunce (a nejen jeho) objasnit výkladem o našem vnímání? Schopnosti tělesných smyslových orgánů specifickým způsobem interpretovat dopady nejrůznějších atomárních složenin jsou umožněny duší; ta

11 *Tamtéž.*

12 *Tamtéž*, s. 398.

13 *Tamtéž*, s. 399.

ovšem sama o sobě, stejně jako neodůševnělé tělo, nic nevnímá. Smyslové orgány nám takto ve spojení s určitou, leč patrně nepojmenovanou, složkou duše umožňují vnímat. Jak toto vnímání samo funguje a jak může vyplynout z oněch tří jednoduchých primárních vlastností atomů, není jasné. Epikúrovo vyjádření, že vnímání je nahodilým výsledkem pohybů (atomů, nebo spíše jejich složenin), budí dojem, že zde narážíme na hranice toho, co dokáže či chce Epikúros ve dvou krátkých dopisech vysvětlit.

DL X, 63–64

[...] je duše těleso složené z jemných částic, rozptýlené po celém složení těla, nejvíce se blížící dechu s jakýmsi přimíšením tepla a podobající se v něčem tomuto, v něčem onomu. Je pak tu ještě další složka, jemností složení velmi se lišící od těchto dvou, jež však projevuje tím větší spojitost s ostatním složením těla. [...] A ostatní skladba těla, když poskytla duši tuto schopnost [vnímat], sama též získala od ní účast na této vlastnosti, nikoli však na schopnostech, které má duše. Proto, když se odloučí duše od těla, toto již nevnímá. Nemělo totiž samo o sobě tuto způsobilost, nýbrž poskytnulo mu ji to druhé, jež zároveň s ním povstalo; to pak vytvářejíc si ihned způsobilostí, jež se v něm vyvinula pohybem [atomů] [...].¹⁴

Když se ovšem vrátíme zpět k nebeským jevům, můžeme odhalit ještě něco dalšího. V Epikúrových snahách objasnit vznik duhy, nebeského jevu, který bychom mohli mylně považovat za nadpřirozený, nacházíme další zajímavé vlastnosti atomů „ohnivé podstaty“ či jejich složenin – jsou zdrojem světla a odrážejí se. Jejich přítomnost na hmotných věcech, ale také např. ve vlhkém vzduchu, způsobuje, že tyto věci vnímáme jako světlé, svítící či osvětlené. Pokud však tyto ohnivé atomy dopadají na pevný povrch, např. na povrch Měsíce, odrážejí se od něj a osvětlují další předměty.

DL X, 109–110

Duha vzniká tím [...] že spojí zvláštním způsobem světlo a vzduch, čímž se vytvoří tyto barvy zvláštních odstínů, ať již všechny dohromady, nebo každá sama o sobě. Odtud zase odrazem tohoto světla dostanou sousední vrstvy vzduchu takové zabarvení, jaké pozorujeme, když světlo ozařuje jeho části [...] nebo že se atomy ve vzduchu nebo mracích odletující od slunce shluknou takovým způsobem, že se toto jejich seskupení jeví zdola jako jakýsi oblouk.¹⁵

¹⁴ *Tamtéž*, s. 402–403.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 414–415.

DL X, 94–95

A dále je možné, že má měsíc světlo sám od sebe, ale je také možné, že je má od slunce. Neboť i kolem nás pozorujeme mnohé věci, které mají své vlastní světlo, ale i mnoho věcí, které mají světlo od druhých.¹⁶

Přesněji bychom tedy mohli říct, že složeniny atomů vycházející z ohně (zde ohnivého Slunce) způsobují v předmětech, ve kterých se nacházejí, nebo ve věcech, od kterých se odrážejí, rychlejší odlučování atomárních vrstev, jež poté dopadají na naše oči, pokud tedy vezmeme v potaz vše dříve řečené. Ale právě tak bychom mohli zvýšený jas vysvětlit nikoli rychlejším odlučováním atomů, ale jejich jemnějšími vrstvami, nebo také jinými způsoby. Můžeme po vzoru Epikúra pouze nastínit možnosti, které nejsou v rozporu s jeho vlastním výkladem, neboť v dochovaných textech jednoznačnou odpověď nenajdeme. U Lucretia se o svitu Slunce dozvídáme ještě alespoň to, že osvětlení předmětu je způsobeno nepřetržitým dopadem paprsků světla, neboť po dopadu na předmět se jejich schopnost působit jas ztrácí. A tak je tomu u Slunce stejně jako u ohně či louče.

Lucretius, *O přírodě* V, 281–285

V éteru slunce, zdroj bohatý čirého světla,
podobně jasem vždy novým napájí nebe
a paprsek každý hned nahradí paprskem dalším.

Kamkoli totiž mu konec paprsku padne,
tam mu i zhasne.¹⁷

Ve čtvrtém zpěvu se však nakonec seznamujeme ještě s jednou zajímavou úvahou. Slunce, stejně jako koneckonců i jiný oheň či zdroj světla, nasycuje vzduch tzv. atomy světla a tepla. Tyto drobné a hladké (tedy i rychlé) částičky jaksi očišťují naše oči od těžké tmy, tedy od jakéhosi nánosu nepohyblivých a neprostupných sloučenin zakrývajících zrak, jež vznikají ve vzduchu, který není prozářen (tedy jaksi rozmělněn) těmito atomy světla. Proto nevidíme v *husté* tmě či ve „světla zbaveném vzduchu“ (viz IV, 364)¹⁸ a potřebujeme nějaký zdroj světla, nejlépe samozřejmě Slunce.

16 *Tamtéž*, s. 411.

17 LUCRETIUS, T. C. *O přírodě*. Překlad Julie NOVÁKOVÁ, Praha: Svoboda 1971. Antická knihovna, s. 173.

18 *Tamtéž*, s. 134.

Lucretius, *O přírodě* IV, 181–184

Předně vidíme sami, že rychlé je všechno,
co je hladké a složeno z atomů drobných.
Toho druhu je sluneční světlo a teplo,
protože obé se skládá z maličkých prvků [...].¹⁹

Lucretius, *O přírodě* IV, 335–345

To, co je osvětleno, lze vidět i ze tmy,
protože bližší vzduch, ten temný a černý,
přijde první a obsadí otvory očí;
vzápětí za ním jde druhý, jasný a světlý,
jenž jaksi očistí oči a tamtoho vzduchu
černé rozptýlí stíny, jsa hbitější značně,
účinnější a z atomů o mnoho menších.
Jakmile průlína oční ti naplní světlem
a otevře cesty, jež prve zabralo temno,
vzápětí za ním se nesou obrázky věcí
a dráždí zrak, aby na světle předměty spatřil.²⁰

Závěr

V dochovaných zprávách bohužel nenacházíme tolik odpovědí, kolik bychom od mladšího atomisty vycházejícího z Leukippa a Démokrita čekali. Důvod se patrně skrývá v tom, že ve dvou nejucelenějších Epikúrových textech byla v souvislosti s přírodou představena především ta témata, která do lidských srdcí přinášela strach z něčeho velkého, nadpřirozeného a neznámého a na jejichž vysvětlení závisel spokojený život. Jakmile se Epikúrovi podařilo vysvětlit takovéto jevy něčím všedním a člověku blízkým, bylo pro něj toto téma zřejmě dostatečně probádáno a uzavřeno. Pokud pak jde o Slunce, nachází takové vysvětlení jednoduše v jeho ohnivé povaze. Z ní poté vycházejí i odpovědi na naše otázky – Slunce svítí a hřeje, protože je tvořeno takovými složeninami atomů, které vytvářejí oheň. Ten pak přirozeně hřeje, někdy méně, jindy hladověji, a osvětluje, někdy pouze jediný předmět, častěji však odrazem světla i jiné.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 128.

²⁰ *Tamtéž*, s. 133.

Atomistické pojetí světa vybízí k dalšímu zkoumání. Neboť i když připustíme, že je Slunce tvořeno složeninou, kterou nazýváme ohněm, není vůbec samozřejmé, jak mohou atomy, které se liší pouze tvarem, velikostí a tíží, nabýt vlastností ohně, tedy jakým způsobem zahřívají a jak způsobují, že díky nim vidíme. Epikúrova odpověď nacházející se ve dvou dopisech vychází z učení starších atomistů a popisuje odlučování tenkých atomárních vrstev, které následně dopadají na naše smyslové orgány. V pojednání o duši a meteorologických jevech pak sice nacházíme úvahy, které zakládají různá možná vysvětlení přírodních jevů a které snad i překračují dochované úvahy Epikúrových předchůdců, přesto je patrné, že téma ryze atomistického zdůvodnění slunečního tepla a světla nebylo předmětem dvou dochovaných textů. Útěchou nám však může být alespoň Lucretiovo vysvětlení, proč tma natolik brání našemu zraku, vysvětlení, které jsme u starších atomistů hledali marně.

Mgr. Jan Brázdil, Ph.D.

absolvent Katedry filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika
382430@mail.muni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.
